

ПРАГМАТЫЧНАЯ ЗНАЧНАСЦЬ АНТРАПОНІМАЎ
У ПРОЗЕ АЛЕСЯ АСІПЕНКІ

Імя – адзін з прадуктаў чалавечай культуры. Яно фарміруецца ў пэўным этнасе, які знаходзіцца на пэўнай ступені гістарычнага развіцця. У імёнах фіксуюцца нацыянальныя ідэалы прыгажосці (ці адхіленні ад іх), вераванні, сацыяльная іерархія грамадства і многае іншае. Даследаванне імёнаў мастацкага тэксту мае вялікае значэнне для раскрыцця гістарычнага і сацыяльна-культурнага зместу творчай спадчыны пісьменніка. Мэты прадстаўленага артыкула – вызначэнне нацыянальна-культурнай спецыфікі антрапанімікону прозы Алеся Асіпенкі, выяўленне прагматычнай значнасці паэтонімаў у тэксце, іх ролі ў стварэнні мастацкіх вобразаў і прасторава-часавых адносінаў. Актуальнасць выбранай тэмы звязана з шырокім інтарэсам да літаратурнай анамастыкі як нацыянальна-культурнага феномена, а таксама з поўнай адсутнасцю вывучэння анамастыкону твораў Алеся Асіпенкі. Ягоная проза – яскравы і таленавіты летапіс нашага часу і нядаўняй беларускай гісторыі. Для раманаў і апавесцей пісьменніка характэрныя надзённасць праблематыкі і вастрэня пастаўленых сацыяльных пытанняў, якія спалучаюцца з тонкім псіхалагізмам. Творы А. Асіпенкі з’яўляюцца ілюстрацыяй таго, што літаратура – гэта найперш чалавеказнаўства, што для мастацкай творчасці галоўная сфера – гуманістычная, маральная, духоўная. Ствараючы карціны грамадскага і асабістага жыцця сваіх персанажаў, характарызуючы людскія стасункі, аўтар тонка выкарыстоўвае такія прагматычна “зараджаныя” моўныя сродкі, як антрапонімы.

Унутраны змест анамастычнай адзінкі ў працах М. І. Талстога акрэсліваецца тэрмінам *значнасць*. Ступень *значнасці* іменнай адзінкі вызначаецца ступенню яе *інфарматыўнасці* – колькасцю інфармацыі, якая змяшчаецца ў гэтай адзінцы. “Уласнае імя, – заўважае М. І. Талстой, – нясе нейкую, не для ўсіх аднолькавую *інфармацыю* (змест), якую не трэба блытаць са значэннем (семантыкай)” [3, с. 200]. Трапіўшы ў мастацкі тэкст, онім значна ўзбагачаецца інфармацыяй. Імя ў мастацкім творы (*паэтонім*) не проста вылучае чалавека як члена соцыуму, а *характарызуе, ацэньвае, выражае аўтарскія адносіны да персанажа*. Антрапанімікон твораў Алеся Асіпенкі быў ахарактарызаваны намі з пункту гледжання такога крытэрыю, як ступень прагматычнай *значнасці* (інфарматыўнасці, сэнсавай актыўнасці).

Максімальнай ступенню семантычнай актыўнасці характарызуюцца прамагаваркія антрапонімы. Гэтыя імёны маюць празрыстую семантыку, яны характарызуюць прама, непасрэдна, з’яўляючыся свайго роду ярлыкамі, якія прадвызначаюць характар успрымання і ацэнкі героя. Літаратурознаўцы параўноўваюць такія паэтонімы з маскамі героя ці злачынцы ў сярэдневяковым тэатры, па якіх глядач адразу ведаў, хто перад ім. Даліку прамагаваркіх антрапонімаў адносяцца найперш мянушкі. Яны характарызуюцца найбольш яркай і празрыстай унутранай форма. Найперш гэта празванні, якія акрэсліваюць знешняе аблічча персанажа. Прэзентаваць знешнасць героя можна праз мянушку-метафару, пабудаваную на аснове падабенства персанажа да пэўнага прадмета або жывой істоты, напрыклад: “У іхняй кампаніі верохавадзіў Баранаў, якога за вочы звалі **Бараном**. Ён і праўда нагадваў **барана**: светлыя валасы віліся колцамі, сінія вочы заўсёды бессэнсоўна глядзелі як бы ў нікуды, а да ўсяго ён быў тупы, але меў сілу і падтрымку Хана” [1, с. 111]. Самую кідкую рысу знешнасці “залатушнага белабрысага падлетка” Яшкі акрэслівае яго мянушка **Альбінос**, а дзюбаносага Вальку можна намаляваць праз яркую рысу яго аблічча, занатаваную ў мянушцы **Лыч**, камплекцыю падлетка абмалёўвае характарыстычнае празванне **Бык**. Згаданыя мянушкі належаць героям рамана “Лабірынты страху”.

Ускаснагаваркія імёны пазбаўлены зададзенасці і просталінейнасці прамагаваркіх онімаў. Антрапонімы гэтага тыпу маюць “зацемненую” ўнутраную форму, для высвятлення якой патрэбны кантэкст, а часам – асэнсаванне зместу ўсяго твора.

Прозвішча галоўных персанажаў аповесці “Клетка для берасцянак” нясе важную сэнсавую нагрузку. Паэтонім **Церпілоўскія** можна назваць прадказальнікам лёсу герояў – прадстаўнікоў слаўтага шляхетнага роду. Кожны з *Церпілоўскіх* перажывае нялёгка, часам трагічныя выпрабаванні ў жыцці. Старэйшы прадстаўнік сям’і, святар, быў рэпрэсаваны і загінуў. Перажыў ён і асабістую, сямейную трагедыю. Сын яго, Канстанцін, захапіўшыся ідэямі ваяўнічага матэрыялізму, адмовіўся ад шляху служэння Богу і стаў урачом. На долю Канстанціна выпалі цяжкія выпрабаванні ў часы Вялікай Айчыннай вайны. Годна вытрываўшы іх, герой перажывае здраду найбліжэйшага члена сям’і, зяця Карпа Хіжняка, па даносе якога *Церпілоўскі* трапляе ў турму.

Унук Канстанціна Вячаслававіча вырашыў вярнуцца на шлях, накрэслены продкамі-святарамі, стаўшы служыцелем царквы. Бацька выракаецца яго, і па змесце твора мы можам здагадацца, што айца Уладзіміра, які стаў бацюшкам у савецкай дзяржаве, чакаюць нялёгкая выпрабаванні. Характарыстычнае прозвішча *Церпілоўскія* – свайго роду прадказанне трагічнага лёсу не толькі адной сям’і, але і цэлага пакалення, абпаленага рэвалюцыяй, калектывізацыяй, вайной.

Пра нялёгкую долю творча адораных асоб, якія не могуць жыць, як усе, расказвае гаваркое прозвішча персанажаў апавядання “Лаўрэат мясцовага конкурсу” *Адзінец*. Кантэкст спрыяе раскрыццю ўнутранай формы празвання: “*Мікалая Адзінца зусім за чалавека не лічылі. Ён быў не тое што дурнаваты, але дужа дзіўны. Усё нечага шукаў, бадзячыся па свеце, але навучыўся толькі аднаму – добра іграць на скрытцы*” [1, с. 301]. Пагардліва, здзекліва ставіліся вяскоўцы і да дачкі Мікалая Ганны: “*Які ж гэта чалавек, што толькі і ўмее іграць на скрытцы ды цымбалах*” [Там жа, с. 302]. Землякі і нават муж, які кахаў Ганну, так і не паверылі, што яна ў часы вайны служыла немцам па заданні партызанаў. Адзінота, адасобленасць гераіні ад людзей падкрэсліваецца як у наступнай аўтарскай заўвазе: “*Ганна так і жыве. Адна, як ваўчыца*” [Там жа, с. 310], так і ў словах самой Ганны: “*Усё даўно перабалела. Я адна, ваўчыца, а не чалавек*” [Там жа, с. 310].

У аснове прозвішча *Кротаў*, якое маюць героі рамана “Лабірынты страху”, ляжыць назва жывёлы, што жыве пад зямлёй і ўпотаі прыносіць шкоду чалавеку. У народнай свядомасці захаваліся ўяўленні пра тое, што крот – істота, якая адарвалася ад Бога і служыць нячысціку. Героі рамана – Панкрацій і Глеб *Кротава* – бесчалавечныя, бязлітасныя вінцікі карнай савецкай сістэмы, для якіх “*турэмны наглядчык – работа плёвая, а зарплата добрая, паёк, абмудзіраванне, дзве пары парціянак*” [Там жа, с. 101]. Паводле *Кротава*, “*усе людзі дзеляцца на тых, хто сядзіць, і тых, хто іх вартуе*” [Там жа, с. 101]. Каб палепшыць жыллёвыя ўмовы і пераехаць з падвальных памяшканняў камунальнай кватэры ў пакоі на верхніх паверхах, *Кротаў*-старэйшы піша данос на суседзяў. Ахвярамі *Кротава*-малодшага становяцца сябры і іх сем’і. Такім чынам, прозвішча цалкам адпавядае асобам сваіх носьбітаў, выяўляючы сутнасць герояў.

Прозвішча галоўнага героя рамана “Лабірынты страху” Серафіма *Недасейкі* асацыятыўна суадносіцца са значэннем словазлучэння *не дасеяць*. Герой рамана, таленавіты, адораны творца так і не здолеў выканаць свайго пісьменніцкага і чалавечага прызначэння і абавязку. *Недасейка* губляе на дарогах вайны каханую жанчыну – першую жонку Любу, а ў час пахавання Сталіна – і сына-першынца Лёніка, які, адарваўшыся ад сям’і, становіцца паэтам *Грышам Няпомняшчым*. Адораны пісьменнік, “*жывучы пад каўпаком прыгнётлівага страху*”, *Недасейка* на працягу ўсяго жыцця далучаўся да ўсеагульнай хлусні пра шчаслівае жыццё ў савецкай краіне, дзе нібыта не было крываваых рэпрэсій і трагічных наступстваў Чарнобыльскай катастрофы. Шукаючы на працягу ўсяго жыцця выйсця з лабірынтаў страху, творца ўрэшце прыходзіць да апошняга і самага трагічнага рамана “*Жніво пад*

чорным сонцам”, які так і не быў надрукаваны. Невядомымі людзям застаюцца творы адкрытага *Недасейкам* таленавіта пісьменніка Алега Максімава. Вярнуўшыся ў канцы жыцця да неўміручых маральных заповедзяў, герой твора памірае, так і не вырашыўшы да канца чалавечых і мастацкіх задач.

Ужыванне імёнаў - рэмінісцэнцыя заснавана на “перанясенні пэўных рыс асобы, названай іменем-арыгіналам, на іншы персанаж, у адносінах да якога наўмысна выкарыстоўваецца імя вобраза-“першакрыніцы” [2, с. 11]. У най-менні аднаго з найвышэйшых партыйных дзеячаў Беларусі, героя рамана “Лабірынты страху” *Мікіты Леанідавіча*, невыпадкова спалучаюцца імёны самых вядомых савецкіх кіраўнікоў – *Леаніда* Брэжнева і *Мікіты* Хрушчова. *Мікіта Леанідавіч* працягвае традыцыі савецкай партыйнай эліты, замоўчваючы страшныя наступствы Чарнобыльскай катастрофы. Пераймаюцца *Мікітам Леанідавічам* найгоршыя савецкія традыцыі і ў адносінах да творцаў: “*Мікіта Леанідавіч* зацята не любіць творчую інтэлігенцыю, пагарджае ёю, абзываючы нядобрымі словамі. Ён амаль нічога не чытаў. Калі і ведаў пэўныя творы, дык толькі па падрыхтаваных памочнікамі даведках, у якіх пераказваўся змест і даваліся рэкамендацыі, на што трэба звярнуць увагу – пахваліць ці, наадварот, пакрытыкаваць нейкія мясціны” [1, с. 111].

Паэтонімы-вобразы ілюструюць магчымасць развіцця ў імёнах рэальных гістарычных асоб і персанажаў літаратурных твораў *пераносных (метафарычных) значэнняў*. Так, Карпа Хіжняка (героя аповесці “Клетка для берасцянак”), які дзеля кар’еры і камфорту ва ўласным жыцці даносіць на цесця і сам удзельнічае ў ягоным арышце, можна прадставіць праз супастаўленне з *Брутам* – адным з папличнікаў Цэзара, які быў актыўным удзельнікам змовы супраць палкаводца: “*І ты, Брут, прыйшоў з імі!*” – *Канстанцін Вячаслававіч насмешліва паглядзеў на Карпа*” [Там жа, с. 203]. А героя апавядання “Лаўрэат мясцовага конкурсу”, першага ў вёсцы лётчыка Андрэя, характарызуюць праз параўнанне са славутым савецкім лётчыкам: “*Пасля аднаго выпадку Андрэй стаў нашым дзежынскім Чкалавым. Было гэта ў дзень яго самастойнага вылету на самалёце. Андрэй паявіўся над Дзежынам і перад здзіўленымі аднавяскоўцамі выкруціў усе фігуры вышэйшага пілатажу*” [Там жа, с. 202].

Як бачым, інфармацыйна насычаныя антрапонімы ў кантэксце твораў А. Асіпенкі дапамагаюць стварыць пераканаўчыя мастацкія вобразы, выразіць аўтарскую ацэнку персанажаў, тонка перадаць характар і танальнасць чалавечых узаемаадносін.

ЛІТАРАТУРА

1. Асіпенка, А. Х. Лабірынты страху : роман / А. Х. Асіпенка. – Мінск : Мастац. літ., 1992. – 447 с.

2. Рогалев, А. Ф. Ономастика художественных произведений : пособие / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Изд-во ГГУ, 2003. – 194 с.

3. Толстой, Н. И. Ещё раз о “семантике” собственного имени / Н. И. Толстой // Актуальные проблемы лексикологии : тез. докл. Всесоюз. науч. конф., Минск, 17–20 июня 1970 г. / Бел. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – Минск, 1970. – С. 200–201.